

ТВОРЧИСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

¹Вінницький національний технічний університет

Анотація

Здійснено аналіз творчості як ключового фактору розвитку духовності особистості в педагогічній думці України другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Визначено історичні етапи дослідження творчості. Досліджено погляди видатних педагогів досліджуваного періоду на роль творчості в розвитку духовності особистості.

Ключові слова: особистість, духовність особистості, творчість, активність, педагогічна думка.

Abstract

The analysis of the issue of creativity as a key factor in the development of personality spirituality in the pedagogical thought of Ukraine in the second half of the nineteenth - early twentieth century. The historical stages of the study of creativity are defined. The views of outstanding teachers of the period under study on the role of creativity in the development of personality spirituality are investigated.

Key words: personality, spirituality of personality, creativity, activity, pedagogical thought.

Вступ

В умовах трансформації всіх сфер буття українського суспільства відбувається складний процес реформування системи освіти і виховання в Україні, важливою складовою якої має бути питання духовного розвитку особистості. Дискусія, яка ведеться у суспільстві щодо подальших шляхів розвитку освіти і виховання, висвітлює суперечність, невизначеність концептуальних основ розуміння поняття духовності. Особливо проблематичним є питання розвитку духовності особистості.

Дуже часто, у радянській філософській, психологічній, педагогічній думці, проблема духовності розглядалася через категорію «діяльність», а сама категорія трактувалася досить вузько, як матеріально-перетворювальна або соціальна діяльність. Як відзначає Г. Горак, діяльнісна інтерпретація форм свідомості, без сумніву має сенс, але вона залишається даниною діяльнісній парадигмі і, по суті, зберігає «обезлюднений характер» [1].

Враховуючи певну звуженість поняття «діяльність», більш адекватним у процесі розгляду проблеми духовності буде використання категорії – «творчість» («самотворчість»), яка є ширшим поняттям і містить в собі: трансценденцію (внутрішню, зовнішню), діяльність, різні форми як «внутрішньої», так і «зовнішньої» активності.

Незважаючи на те, що самотворчість найбільш глибоко відображає духовну суть особистості, (особливо в порівнянні з діяльністю, активністю), сама вона не повною мірою знімає питання про ціннісні, смислові вектори своєї спрямованості. Тому самотворчість повинна бути духовною самотворчістю, яка визначається законами істини, добра і краси, може бути лише результатом «синергії» з духом, а з іншого боку, духовність формується, актуалізується через творчість.

Результатом самотворчості особистості як процесу актуалізації смислу людського буття (духу) є особистісно-психологічний стан особистості, стан «переживання духовності», або духовність у вузькому, буквальному розумінні цього поняття.

Розгортання, розвиток, актуалізація духовності можливі тільки як творчість (самотворчість) особистості, яка приймає різноманітні форми: самопізнання, самовизначення, самовиховання, самореалі-

зація, самоактуалізація тощо. Базовим принципом творчості є свобода.

Метою статті є дослідження творчості (самотворчості) як ключового фактору розвитку духовності особистості в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття.

Основна частина

Історичний період другої половини XIX століття став важливим етапом трансформації поглядів на проблему сутності буття людини, духовного розвитку особистості, а відповідно й питання освіти та виховання. Прикметно, що педагоги у другій половині XIX ст. не тільки досліджували смислові, онтологічні виміри поняття духовності, а й аналізували чинники розвитку особистості, зокрема педагогічні. Вони намагалися знайти «механізми» актуалізації смислових аспектів буття людини насамперед на особистісному рівні.

Вияв, розгортання, актуалізація духу, на думку педагогів, відбувається через самопізнання, самовизначення, самотворчість особистості, основою якої є принцип свободи.

Значне місце цій проблемі відводив М. Пирогов [2]. Не нав'язування своїх переконань, своїх ідей, а пробудження жадоби цих переконань і мужності до оборони їх як від власних низьких прагнень, так і від інших – таким був виховний ідеал автора «Питання життя».

Як головну мету педагогіки розглядали всебічний розвиток людини, пробудження до діяльності всіх її сил М. Корф, С. Гогоцький [3; 4]. Йти за принципом «самостійного розвитку» у процесі виховання та навчання рекомендує вихователю П. Редкін [5].

Грунтовно проблему самотворчості як важливого чинника розвитку духовності особистості аналізує П. Юркевич. Поняття виховання духу і формування вільної людини, людини, яка самореалізується, на його думку, нероздільні. В усіх своїх педагогічних творах учений незмінно підкреслює: «Де дух, там і свобода» і називає цю тезу «керівним правилом» для вихователя [6]. Виховання, на думку педагога, як зовнішній вплив на дитину неможливе. Воно є дресурою, яка підміняє доцільний педагогічний вплив масою педагогічних рецептів. Важливо не те, що робить вихователь, а те, що робить сам вихованець відносно впливів на нього з боку вихователя. Звідси «всьяке виховання є тільки посібник для самовиховання» [6].

Значне місце проблемам «самостійної творчої діяльності», «самостійності виховання» присвятив К. Ушинський. Аналіз його педагогічних праць підтверджує, що самотворчість, вільну діяльність учений розглядав як визначальну умову, механізм, процес і стан. Так, праця, на його думку, будучи спрямованою від людини на природу, діє зворотно на людину не тільки задоволенням її потреб і розширенням їх кола, але й власною своєю внутрішньою, їй самій притаманною силою. Матеріальні плоди становлять людський здобуток, але тільки внутрішня духовна животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя. Матеріальні плоди можна відібрати, успадкувати, викинути, але внутрішньої, духовної, животворної сили не можна ні відібрати, ні успадкувати, ні купити [7].

Для морального життя людини, на думку педагога, свобода така ж необхідна, як кисень для фізичного, але як кисень повітря, звільнений від азоту, спалив би легені, так і свобода, звільнена від діяльності, занепащає моральну людину. «Свобода є законна дочка вільної, впертої, невтомної праці, а вільна праця широко розвивається тільки під покровом свободи; бо як те, так і друге становлять тільки дві сторони життя – цього прагнення до діяльності свідомої і вільної» [8].

Історичний період початку XX ст. є визначальним для розуміння основ духовності українського народу. Це був етап формування національної ідеї, зростання національної свідомості українців. Результатом цього стало формування національної парадигми духовності та її об'єктивація у формі «українського типу духовності» (О. Сухомлинська) [9].

Важливим чинником трансформації поглядів на питання сутності та змісту духовності з початку XX ст. став вплив реформаторської педагогіки Західної Європи та США, ідеї якої підтверджували й сприяли усвідомленню педагогами значимості ролі самотворчості особистості та комунікативних аспектів в процесі розвитку особистості. Це особливо стосувалось ідеї педагогіки «вільного виховання» та «трудової педагогіки».

В усіх педагогічних течіях цього періоду, підкреслював О. Музиченко, «помітно на першому місці бажання збудувати школу на самодіяльності, котра є найкращим шляхом до вироблення думки, що самостійно пізнаватиме, й самостійно будуватиме. Самостійність, самодіяльність і органічний зв'язок продуктивної праці з навчанням, – ось куди спрявлені пильні шукання кращих педагогів старого й нового світу» [10].

Про принципи самодіяльності, морального обов'язку і любові, на яких будувалася тогочасна педагогіка, пише М. Демков. Метою виховання визначалася «самодіяльність», спрямована на служіння істині, добру і красі. Ця мета виховання була найбільш повною, оскільки охоплювала розвиток в людині особистості, яка зберігала свою індивідуальність і виховання всіх її найважливіших душевних сторін: розуму (істина), волі (добро) і почуттєвості (краса) [11].

Прихильником теорії «вільного виховання» був Я.Чепіга. «Сучасну школу збудовано не на природі дитини, а на вимогах штучної системи навчання, що нехтує серцем, душею і розумом» людини, – підкреслював він [12].

На думку С. Русової, освіта «є наслідком праці самого суб'єкта над собою», а «одною з прикмет мистецтва самоформування є здатність вільного схоплення духовного змісту» [13]. А навчання в новій школі повинно спрямовуватись на саморозвиток особистості, на те, щоб допомогти їй стати особистістю, здатною до подальшої самостійної творчої діяльності. Школа повинна розбуджувати і плекати духовні сили молоді, готувати її до самостійного життя, давати можливість розвинути всім природним нахилам кожної індивідуальності і забезпечити максимально можливий їх розвиток у процесі виховання.

Розвиток духовності особистості як саморозвиток «стійкого, творчого первня», «саморозвиток духовної субстанції» духу розглядав у своїх працях В. Зеньковський [14].

Серед найважливіших чинників розвитку як самотворчості дитини, так і її духовності в цілому, вчені виділяли гру. Становлення дошкільного виховання на початку ХХ ст. потребувало теоретичного обґрунтування феномену дитячої гри у формуванні особистості й розробки методики практичного використання її у дошкільних закладах та школах. Цим проблемам приділяли увагу Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова, І. Сікорський, М. Сумцов, Я. Чепіга та ін. Вони виходили з того, що «гра – це природна потреба дитини, головний фактор її формування». Ігри пробуджують почуття, позитивно впливають на розвиток духовних здібностей, є найвищим моментом для остаточної підготовки дітей до самостійної діяльності.

Вітчизняні вчені зверталися до зарубіжної теорії та практики дитячої гри. Найбільший інтерес викликали праці німецького педагога Ф. Фребеля, італійки М.Монтессорі та бельгійського педагога О. Декролі. Водночас на основі національних традицій розроблялася вітчизняна методика організації дитячих ігор. Так, у центрі розробленої С. Русовою концепції знаходиться дитяча гра, побудована на ідеях етнопедагогіки та рідномовного оточення [15].

Важливим чинником виховання самостійності особистості, її духовності в педагогічній думці досліджуваного періоду стала праця. Її необхідність як виховного, морального чинника глибоко досліджував ще К. Ушинський. Але тільки з початку ХХ ст. це питання набуває особливої значущості, стає однією з базових проблем педагогіки (С. Русова, Я.Чепіга та ін.).

На необхідності ручної праці як чинника виховання наголошував О. Музиченко. Вона, на думку педагога, має не ту ціль, яку переслідують професійні школи. Праця не для заробітку, праця як виховний засіб, мета якого – «зацікавити учня і привчити його до точності і ясності», такою була його позиція [16].

Під впливом реформаторської педагогіки Західної Європи та США з початку ХХ ст. у педагогічній думці України почала зростати роль праці, «вільного виховання», соціалізації як важливих факторів генези поняття духовності (Н. Лубенець, О. Музиченко, С. Русова, І. Сікорський, Я. Чепіга та ін.). Ідеї реформаторської педагогіки з одного боку, підтверджують, а з іншого – активізують значну роль самотворчості в процесі розвитку особистості та її духовності. Це особливо стосується ідеї педагогіки «вільного виховання» та «трудової педагогіки».

Період 1917 – 1920 рр. визначався процесом практичної реалізації планів розбудови національної школи, виховання національно свідомих громадян. Тому для педагогічної думки характерним був акцент на пошуках педагогічних чинників виховання особистості. Так, під впливом реформаторської педагогіки (особливо теорії вільного виховання), науковці продовжують акцентувати увагу на важливості розвитку самотворчості школярів як головної умови актуалізації духовності.

«Принцип самовдосконалення» є важливим принципом педагогічної системи І. Огієнка. Самовдосконалення особистості є вищою духовною потребою, процесом набуття свободи, є також засобом, самоціллю і результатом виховання в їх єдності [17]. На проблемі самотворчості особистості акцентували свою увагу також В. Зеньковський, Н. Лубенець, О. Музиченко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.

Аналізуючи домінуючі в педагогіці початку ХХ ст. філософські установки, С. Русова виділяє серед них три напрями. По-перше, це погляди Г. Кершенштейнера, і, як вона сама пише, «почасти

Дьюї», котрі схильні зводити діяльну школу до професіоналізації. По-друге, це філософсько-педагогічна лінія німецької Лейпцизької вчительської спілки (В. Лай, Л. Гурліт), що схильні будувати школу трудового типу, праця в якій є тільки методом навчання та виховання. Третім напрямом у європейській філософсько-освітній думці, який поділяла і розробляла С. Русова, було обґрунтування положення, що праця – це не професіоналізація і не «трудова самообслуговування» учнів у школі, а «самостійний, творчий процес виявлення думок учня, дуже корисний для самовизначення учня та розвитку його здібностей» [18].

На необхідності поєднання вільної і трудової школи як важливого чинника розвитку духовності особистості наполягає Я. Чепіга. Вся освіта, на його думку, була «суха і мертва» [19], стара школа не давала діям сили, могутності, волі, творчості, життєвої самодіяльності, вона вклала дітей у прокрустове ложе й скаліченими, а часом ущент виснаженими пускала в життя. Активність може витворити в дитині «нова школа, збудована на принципі труда, постійній і гармонійній праці тіла і духа, – трудова вільна школа... – школа радості, свободи і творчості». Тільки вона може виховати громадянина – творця своєї власної долі, людину з сильною волею, свідомого й творчого в громадському колективі [19].

А на думку О. Музиченка, школа «повинна взяти на себе не навчання, а виховання розуму дитини». І така школа повинна бути «трудовою» на противагу старій, «книжній». «Під трудовою школою розуміють не стільки заведення особливих ремісних чи то сільськогосподарських дисциплін, що гарно впливають на здоров'я, на розвиток рук і очей... – але взагалі творчість, самостійну напружену думку учня, який добуває знання ...» [20]. І тільки тоді, як підкреслює педагог, «школа радості стане радістю дитячого життя... увільнить людей від самої ганебної неволі, неволі духа...» [20].

В. Зеньковський, вважаючи головним завданням педагогіки соціальне виховання, визначає трудову діяльність як головний чинник соціалізації. Він підтримує ідею трудової школи, яка «відповідає перш за все соціальним запитам дитини: вона не на словах, а на ділі вчить її дійсному співробітництву, трудовій допомозі другим» [21]. Трудова школа, на думку вченого, «дійсно наближається по своєму устрою до сім'ї, де дитина втягується в усю трудову сферу; в ручній праці потрібно не одне переймання, а й самостійна ініціатива; тут не до речі сувора нерухомість, а залишається вільність активності, тут потрібна не механічна, зовнішня участь у шкільній праці, а оживлене співробітництво з другими. Ідея трудової школи розв'язує таким чином проблему виховання як соціальних, так і індивідуальних сил дитини» [21].

Висновки

Результат дослідження засвідчує, що розвиток, актуалізація духовності особистості розглядалися педагогами досліджуваного періоду як творчість (самотворчість) (С. Гогоцький, М. Демков, М. Корф, С. Миропольський, В. Зеньковський, П. Редкін, М. Пирогов, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.), основою якої є принцип свободи. Особливого значення такий підхід набув під впливом педагогіки «вільного виховання» та трудової педагогіки у 1917–1920 рр. (С. Русова, Я. Чепіга, О. Музиченко та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горак Г. І. Філософія : Курс лекцій / Горак Г. І. – К. : Вілборг, 1997. – 272 с.
2. Пирогов Н. И. Вопросы жизни / Пирогов Н.И. // Избр. пед. сочинения. – М. : Педагогика, 1985. – С. 29 – 51.
3. Корф Н. А. Наши педагогические вопросы / Корф Н. А. – М. : Сотрудник школы, 1882. – 409 с.
4. Гогоцкий С. С. Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования. – Ч.2 / Гогоцкий С. С. – К., 1882. – 85 с.
5. Редкин П. Г. На чем должна основываться наука воспитания / Редкин П. Г. // Избр. пед. соч. – М. : Учпедгиз, 1958. – С. 61 – 73.
6. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями / Юркевич П. Д. – М. : Тип. Грачева, 1869. – 404 с.
7. Ушинский К. Д. Праця у психологічному та виховному значенні / Ушинський К. Д. // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т.1. – С. 104 – 120.
8. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / Ушинський К. Д. // Ушинський К. Д. Твори : В 6 т. – К. : Рад. школа, 1952. – Т.4. – 518 с.
9. Сухомлинська О. В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання : на шляху до

- синтезу парадигм / Сухомлинська О. В. // Історико-педагогічний альманах. – № 1. – 2005. – С. 5 – 29.
10. Музиченко О. Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі й Америці / Музиченко О. Ф. – К. : Всеукр. Коопер. видавн. союз. – 1919. – 106 с.
11. Демков М. И. Курс педагогики для учительских институтов высших женских курсов и педагогических классов гимназий. – Ч. II. Теория и практика воспитания / Демков М. И. – М., 1912. – 365 с.
12. Чепіга Я. Ф. Увага і розумовий розвиток дитини / Чепіга Я. Ф. // Світло. – 1911. – № 1. – С. 20 – 33.
13. Русова С. Ф. Дещо з філософії виховання / Русова С. Ф. // Вільна українська школа. – 1918. – № 10. – С. 306 – 316.
14. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности / Зеньковский В. В. – К. : Тип. Императ. Универс. Св. Владимира, 1914. – 435 с.
15. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання / Русова С. Ф. // Вибрані пед. Твори : У 2-х кн. Кн 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 16 – 104.
16. Музыченко А. Ф. Чему должно учить в общеобразовательной школе? / Музыченко А. Ф. // Народная энциклопедия. – М. : Тип. т-ва И.Д.Сытина, 1911. – Т. 9. – С. 172 – 180.
17. Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка / Кучинська І. О. – Кам'янець-Подільський : «Абетка НОВА», 2002. – 104 с.
18. Русова С. Ф. Єдина діяльна (трудова) школа / Русова С. Ф. // Вибрані пед. Твори : У 2-х кн. Кн 2. – К. : Либідь, 1997. – С.105 – 133.
19. Чепіга Я. Ф. До трудової вільної школи / Чепіга Я. Ф. // Вільна українська школа. – 1918. – № 8 – 9. – С. 81 – 85.
20. Музиченко О. Ф. Реформа школи чи шкільна реформація? / Музиченко О. Ф. // Вільна українська школа. – 1918 – 19. – № 6 – 7. – С. 3 – 10.
21. Зеньковский В. В. Про соціальне виховання / Зеньковский В. В. – К. : Друкарня Всеукр. Кооп. Вид. Союзу, 1920. – 64 с.

Прищак Микола Дем'янович – канд. пед. наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця.

Pryschak Nicolai D. – Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa.